

Kobzos Kiss Tamás

Gondolatok a népzeneoktatásról – a NAT ürügyén¹

„Jaj nekünk, hogy csak »lecke« válik a népdalból, s nem tudjuk mögéje varázsolni ... azt a sokszínű életet, amely azt létrehozta, évszázadokon át életben tartotta...”

Hadd kezdjem egy anekdotának tűnő – de sajnos igaz – történettel. Lelkes pesti gyűjtő moldvai útjának utolsó estéjén hallja meg, hogy bizonyos balladát egy öregasszony még ismer. Este van, de megpróbálja. A néni ajtót nyit, de vonakodik. Miért? Nem a késői óra miatt. Hanem mert kezdődik a Dallas. Ezt mégsem mulaszthatja el. Végül megszánja a könyörgő ifjút. Leveszi a hangot, és míg a képernyőn megy a történet, elénekli a balladát.

Nem cinizmusból, nem is pesszimizmusból kezdtem így. Csak hogy tudjuk, hol tartunk. Mert sokan már temetnék a velünk élő népművészetet is, sokan viszont úgy viselkednek, mintha a hatvanas években élnénk, és elég volna egy újabb „pávaröptetés” a tetszhalott feltámasztására.

Számot kell hát vetni. Az új tantervek készítése erre jó alkalom, s ezt nem szabad elmulasztani. Ahogy Japánban az egyik shinto templomot 20 esztendőnként azonos anyagból, azonos technikával az új nemzedék újjáépíti, nos, valahogy így kellene megélni és újjáalkotni mindazt, amit elődeink ránk hagytak. Egyszerűnek tűnik, de persze nem az. Részben földrajzi helyzetünk, történelmi adottságaink miatt. Másrészt az értékvesztés miatt, ami kortűnet, de talán bennünket, magyarokat (kelet-európaiakat?) jobban sújt.

Előrebocsátom: én egy olyan intézményt vezetek (az Óbudai Népzenei Iskolát), amely minden szempontból speciális helyzetben van: művészeti iskola, de közismereti tárgyak nélkül; zeneiskola, de kizárólag az autentikus népzene oktatására.

Én tehát úgyszólván „a pálya széléről” adhatok csak tanácsokat, mégis megpróbálok összefoglalni mindazt, amit a népzeneoktatásról, annak múltjáról, jelenéről, jövőbeli lehetőségeiről tudok és gondolok.

A népzenei hagyomány felfedezése

Először röviden áttekintem (saját olvasatomban) a zenei néphagyomány felfedezéseinek, alkalmazásának történetét.

Az első igazi figyelemfelkeltő akciót a népdalok (Volkslieder) gyűjtésére Herder hirdette meg (igaz, a szövegekre korlátozva). Szinte azonnal akadtak Magyarországon is követői, elsők között *Csokonai Vitéz Mihály*, akinek (valószínűleg kottás) gyűjteménye sajnos elveszett. Korábban talán azért nem merült fel ennek szükségessége, mert szinte vadul tenyészett a népi kultúra, a korábbi emberi pszichétől is idegen lehetett, hogy „kívülről szemlélje önmagát”. El kellett távolodni a tárgytól, érezni a veszélyt: az erő, amely akkor (és még sokáig) újabb és újabb változatokat

¹ A tanulmány az Országos Közoktatási Intézet és az Új Pedagógiai Szemle együttműködésében az OKI támogatásával jelent meg.

termelt, egyszer végéhez ér. És akkor elő lehet venni a sok összegyűjtött népdalt. Hogy mit is lehet csinálni ezekkel? Az akkori gyűjtőket ez leginkább egy szempontból érdekelte: a művészet számára tartották fontosnak az anyagot.

Ez a megközelítés azonban kicsit gyarmatosító jellegű volt, és (legalábbis én úgy gondolom) az értékörzés óriási haszna mellett jelentős károkat is okozott. (Talán nem túl szerencsés a példa, de valami hasonló történt, mint a nagy földrajzi felfedezések idején: a felfedezett „terra incognita” azonnal civilizációs kísérleti tereppé vált. Nem tartanám rossznak, ha valamilyen módon összekapcsolódna a tárgyi és a szellemi környezetvédelem, hiszen a szellemi környezet lepusztulása, ha kevésbé látványos is, idővel talán még nagyobb károkat okoz, mint a természeté.) Érdekes azonban, hogy éppen Liszt, akit magyar kortársai súlyosan elmarasztaltak a cigányok zenéjéről írt könyve miatt, szinte egyedül fedezte fel és vitte bele műveibe azt a hatalmas erőt, amely a (cigányok által játszott) verbunkos zenéből áradt (László Ferenc ír avatottan Liszt élő népzenei élményeiről Erdélyben és román földön).² Fontos lenne a verbunkos zene revidéálása, és a régi magyar műdalok világának (virágénekek, diákdalok) újra méltó helyet kellene találni az ének-zenei oktatásban. (A Kodály Zoltán–Ádám Jenő-féle tankönyvekben ez a törekvés megvolt.) Nagyon fontos azonban a stílus! Ha nem tudjuk megfelelő hangzó élményekkel párosítani a kottában leírtakat, soha nem sikerül megszeretnünk semmilyen zenét. Valószínűleg Kodály és Bartók is azért fordultak a népdalok felé, mert az általuk hallott instrumentális zene előadói stílusa romlott volt. Ez a romlás talán a kiegyezés után kezdődött meg, s a „kávéházi” zene gyors terjedésével az a fajta muzsikálás, amelyet még Haydn is megcsodált (valójában a barokk egy sajátos kelet-európai változata) a perifériákra szorult. Csak a XX. század negyvenes éveiben akadt olyan gyűjtő (Lajtha László), aki nemcsak a rögzítésre vállalkozott – hozzá kell tennünk, hogy csak ekkorra vált lehetővé több hangszer hangjának egyidejű felvétele –, hanem a stílusbeli finomságok elemzésére is. A Kodály-módszerre alapozott zeneoktatás általában sajnos megelégedett a kottából a klasszikus iskola szerint „feltámasztott” népdallal. Lehet, hogy ez hasznos volt pedagógiai szempontból, de kevés volt egy igazi, átfogó népzenei mozgalom beindulásához. (Nem tett jót az ötvenes-hatvanas évek Mojszejev-stílusú kampánymunkája sem.) Nem célok e helyen a Kodály-módszer tárgyalása (amelynek egyébként természetesen magam is védelmezője vagyok), de két apró megjegyzést még tennék: kevés szó esik például arról, hogy a háború utáni időszak virágzó kóruskultúráját a továbbra is dolgozó felekezeti kántortanítók tartották fenn, még ha súlyos kompromisszumok árán is.³ Másrészt nem biztos, hogy a kudarcok okainak alapos elemzését már elvégeztük.

A hetvenes években indult népzenei mozgalom

Visszatérve a hangzó élmények hiányára, vagy alkalmatlan voltára: vajon kereste-e már valaki annak okát, hogy a hetvenes évek nagy népzenei mozgalma (amelyet a táncsal való (nem véletlenül) szoros kapcsolata miatt „Táncházmozgalom”-nak neveznek), miért nem zenei berkekből indult (szinte minden jelentős kezdeményező műszaki végzettségű volt, és a legsikeresebb táncházak a műszaki egyetemeken, főiskolákon működtek). A valódi élményektől való (irányított, politikai jellegű, vagy

² László Ferenc: Klavir és koboz. Bukarest, 1989

³ Szabó Helga: A magyar énektanítás kálváriája.

hamis megközelítésből fakadó) elzárás vezetett ide. Súlyosan ellentmond ez mindannak, amire maga Kodály oktatta a pedagógustársadalmat és a kultúra korifeusait: „Előbb a szemléltető tudást terjesszék, s csak azután az elvont agyaskodást... A tanulás ne mártírium, hanem igazi gyönyörűség legyen. Ne csak a zenével, az emberekkel is törődjenek! A művelődés útjából félre minden vagyoni akadályt! Az egész embert emberiségre kell formálni!”

Mivel ezt a több, mint húsz éve nemzetközileg is elismerten kiválóan működő mozgalmat az oktatás jövője szempontjából is igen fontosnak tartom, szeretnék itt idézni néhány fontos véleményét.

Martin György, a magyar néptánc kutatás fájdalmasan korán eltávozott, egyik legnagyobb súlyú és hatású egyénisége nyilatkozta 1982-ben: „A fiatal zenészek elkötelezett érdeklődése, és a népzene hiteles megismertetésére, elsajátítására végzett kitartó munkája engem nagyon meghatott, mert ehhez hasonló őszinte, „ön célú” érdeklődéssel korábban alig találkoztam. Az „egy az egyben” megtanulás lehetőségében én magam sem hittem, de mindig sajnáltam, hogy a hiteles népzene megszólalásának hiánya miatt mi minden szépségtől kell örökre elbúcsúzni. Az ötvenes évek végétől főként a hatvanas évek során felhalmozódott jelentős hangszeres tánczenei anyag 1970-re lényegében már minden fontos típus, stílus, dialektus anyagát tartalmazta, s így rendelkezésre állt mindazoknak, akik ezt valóban meg akarták ismerni. Ez már valami másfajta, intenzívebb érdeklődés volt, mint a korábbi. Nem azzal a céllal fordultak csupán a népművészet felé, hogy azonnal csináljunk valamit, hogy holnapután koreográfia, vagy zenekompozíció szülessen belőle, hanem a teljes megismerés igényével és ez mást is eredményezett, mint a korábbi érdeklődés. A népművészet alapos megismerése minden nemzeti kultúra esetében teljes egészében fontos, s nem lehet előre kiszámítani, hogy ezt milyen mélységig érdemes elvégezni. Akiben nem a teljes intenzív megismerés igénye él, annak a törekvéseiben, céljaiban is kételkedem... Bartóknak és Kodálynak több megjegyzését ismerjük arra vonatkozóan, hogy sokszor a leírhatatlan és nehezen megközelíthető előadási sajátosságok teszik a népzene lényegét. Ez a lényeg pedig a népzene másodlagos előadásában mindig valahogy elsikkadt, hiányzott. Reménytelennek is látszott ez a hetvenes évekig, amikor tulajdonképpen bebizonyosult, hogy kemény munkával a népzeneből még ezt is meg lehet menteni a jövő számára, újra lehet tanulni, sőt így még vonzóbb, átütőbb erejű sokak számára.”⁴

Érdekes gondolatokat találunk ugyanebben a folyóirat számban Szász János szociológus tollából: „Hasonló társadalmi, pszichológiai jelenségről van itt szó, mint ami a beatmagatartásban, beatzenében lezajlott, csak éppen ellentétes előjelű eszközökkel. A személyiség az extázis pillanataiban ott is megtalálja az önmagából való kilépés felszabadító végtelenségélményét. A beat gyülekezeti közössége így olvad egybe a zene mindent elsöprő és átható médiumában. Az önmagunkból való „kilépést” ott a teljes belső spontaneitás, a zene és az ének belülről fakadó artikulálatlansága inspirálja... A folklórmozgalom éppen ellenkező oldalról indul. Alapvető követelménye az eredeti formához és stílushoz való szigorú ragaszkodás. A feszültséget itt éppen ez a szigorúság inspirálja. Önmagamból a néptáncban, vagy népzeneben akkor „léphetek ki”, ha elfogadom annak kötöttségét. A tánc és a zene esztétikai lényegével is így találkozhatom. Hiszen annak értelme éppen a

⁴ In. Kultúra és közösség. 81/4. 44–45. o.

szigorúságban megvalósítható szabadság. E formák között nyílik mód az improvizációra. Az improvizációban nyithatom ki magam, de mindig úgy, hogy a stílus (a közösség szigorú követelménye mint felettes én) megtartó erejébe, a mozdulatok és a hangulat építkezésének követelményébe kapaszkodom. A stílus a közösség által kidolgozott, emberi tartást, normát is hordozó esztétikai forma.⁵

Juhász Zoltán, az archaikus furulyazene kiváló újrafelfedezője és megszólaltatója, fizikus és népzene-tanár, így ír: „Megragad minket egy nóta, egy mese, egy tánc, és nincs megállás: cipel magával, ő tudja, hová. Hogy megmutassa a saját világát, amit minél jobban megismerünk, annál nagyobb csodálkozással látjuk meg benne – önmagunkat. Rájövünk, hogy az ismeretlen, idegennek tűnő törvények a saját törvényeink; hogy milyen keveset tudunk a saját zenénkről, a saját táncunkról, a saját nyelvünkéről általában. Mert magyar népdalt furulyázni csak úgy általában – lehetetlen. Gyimesi, somogyi, gömöri magyar népdalt viszont lehet, csak ismerni kell a megformálás, a szabad újraalkotás törvényeit. Ha ez provinciá-lizmus, akkor mi marad annak a magyar kultúrából, aki nem provinciális?”⁶

Talán nem volt felesleges ennyit idéznem: a megszólalók pontosan fogalmaznak. Eszembe jut itt: vajon miért van az, hogy zenei nevelésünk (és közéletünk) a legmasszívabb közhelyeket sulykolta és sulykolja a gyermekfejekbe. Ha – véletlenül – énekelni kell, az első szinte mindig: a „Tavaszi szél”. Ami egyik változatában sem úgy van, ahogy az ismert vázlatos kotta mutatja, és ráadásul nem is magyar népdal, hanem egy XVII. századi műdallal tart kapcsolatot. Sovány vigasz erre azt mondani: más népeknél is így van. Nekünk, a hatalmas gyűjtött anyag birtokában nem volna szabad kompromisszumokat kötnünk.

Népzeneoktatás, népzene-tanár-képzés

Beszéljünk most a népzeneoktatásról. A hetvenes évek elején indult népzenei mozgalom teremtette meg a bázisát az intézményes, állami népzeneoktatásnak is. Az első népzenei tanszak (amelyet *Béres János* alapított a III. kerületi zeneiskolában) idén ünnepelte fennállásának huszadik, jogutódja, az Óbudai Népzenei Iskola pedig létrejöttének ötödik évfordulóját.⁷ Kezdetben kézenfekvő módon a szép múltú magyar zeneoktatás hagyományos eszközeivel történt a tanítás, aztán egyre inkább teret kapott az a módszer, ahogy a tanárok legtöbbje is elsajátította a hangszertechnikai fogásokat: a mestertől közvetlen úton, illetve felvételek segítségével. (Ma az Óbudai Népzenei Iskolának jelentős saját hang- és videoarchívuma van.) Hamar kiderült: a gyerekek hallás után sokkal bonyolultabb dallamokat is eljátszanak, mint amelyeket kottából próbálnának megtanulni. Ez minden bizonnyal a klasszikus zenében is hasonlóan történne. A nyelvoktatás régen rájött az auditív módszer hasznosságára, és ma már a világon sehol nem lenne elképzelhető csak fonetikai jelek alapján nyelvtanítás. Márpedig a klasszikus zeneoktatásban részben ez a helyzet. A népzeneoktatás két nagy előnye az, hogy egyrészt konzerválta a mester-tanítvány kapcsolatot, másrészt mivel a népzene még élő jelenség, oktatóknak és növendékeknek állandóan szembesülniük kell a zenei valósággal. Egy-egy még élő és muzsikáló öreg

⁵ Uo. 64. o.

⁶ „Téka újság” 12. szám.

⁷ Az Óbudai Népzenei Iskola tevékenységéről ismertető cikk jelent meg az Iskolakultúra 1992. novemberi számában.

hangszerjátékos életre szóló példát adhat a növendéknek, nemcsak technikai, hanem magatartásmintát is. Tanulmányt lehetne írni arról, hogy csak a mi intézményünk hány fiatalát mentett meg az elkallódástól működésének húsz esztendeje alatt, és hány nemzetközi rangú előadóművész került ki a falai közül.

Iskolánk iránt egyre nagyobb az érdeklődés, néhány év alatt a növendékek száma szinte megkétszereződött. Ugyanez mondható el a többi népzeneoktatási intézményről is. Igen sok helyen tanitanak már autentikus népzénet Magyarországon. Az 1996 májusában megrendezett első országos zeneiskolai népzenei versenyen (ahol a kiírás egyértelműen az autentikus előadásmódot kívánta meg, tehát feldolgozásokkal, nem népzenei hangszerekkel nem lehetett benevezni) több, mint ötven intézmény delegált versenyzőket, ami az együttesekkel összesen jó százötven résztvevőt jelentett. Itt, a szakmai beszélgetés során a gondok egy része is napvilágra került: kevés a jól képzett népzene-tanár, nehezen lehet hozzájutni hangszerekhez, a tanítást segítő anyagokhoz. (Sok népzenei hangszerhez korábban nem készült tanterv, a népzeneoktatás új tantervi előreláthatólag az 1996–1997-es tanévben készülnek el.)

A tanárhiány oka az, hogy a felsőfokú oktatás csak későn, 1991-ben indult (Nyíregyházán, a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán). A nappali tagozatot (ének-zene/népzene szak) zárt beiskolázású levelező követte (idén végzett az első, a főként gyakorló népzeneészekből és népzene-tanárokból álló évfolyam). Az 1996–1997-es tanévben – a nappali tagozat mellett – újra indítanak levelező tagozatot is.

Mindazonáltal ez az egyetlen intézmény nem szüntetheti meg a képzett népzeneoktatók hiányát, főként, ha arra gondolunk, hogy a jövőben fel kellene vállalni a határainkon túl élő magyarság népzene-tanár-képzését is. Véleményem szerint hasznos volna valamelyik tanárképző főiskolán népzene-tanár/művelődésszervező szakot indítani. Itt a felvételi követelményekben nem kellene megkívnani a zongoratudást, helyette népzenei hangszertudás, népi ének ismerete szerepelne. A tanulmányok során a népzeneben főlösleges klasszikus összhangzattani stúdiumok helyét a speciális népzeneelmélet tölthetné ki.

Természetesen a hagyományos ének-zenei szakokon is nyitni kellene az autentikus népzene irányába. Intézményünk évek óta sikeres kapcsolatot tart fenn az ELTE Tanárképző Főiskolai Karával, ahol tanáraink és más népzenei szakemberek speciálkollégium-sorozatot tartanak a másodévesek számára. Meglepően nagy az érdeklődés, és meggyőződésünk, hogy ez a néhány óra is komoly változásokat indukálhat a hallgatók szemléletében.

Fontos lenne, hogy minden felsőoktatási intézmény zenei könyvtárában ott legyenek az alapvető források; ne csak szakkönyvek, hanem hangzóanyagok, videók is (például az MTA Zenetudományi Intézete által kiadott lemez – újabban kazetta – sorozat, vagy *Bodza Klára-Paksa Katalin* hangzóanyaggal ellátott kétkötetes népi énekiskolája). A Magyar Művelődési Intézet Szakmai Háza sok értékes kiadvánnyal gazdagította már a népzeneoktatást, az Óbudai Népzenei Iskola nemrég indított hasonló célú sorozatot.

Természetesen nagy szükség lenne arra is, hogy a népzene iránt egyelőre nem sok érdeklődést mutató Zeneművészeti Főiskola is „nyisson”.

Igen fontos egy (zeneileg képzett, de a népzeneben járatlan tanárok számára szolgáló) továbbképzési rendszer kidolgozása, támogatása is. Ennek egyik módja az év közbeni, rendszeres, vagy egy-két alkalomra szorító oktatás, másik a tábor. Ez a forma köztudomásúlag igen hatékony a néphagyományok művelésében. Ma is számos népzenei tábor működik nyaranként, nemcsak Magyarországon,

hanem Erdélyben, Kárpátalján és a Felvidéken is. Jó tanárok, jó szervezettség esetén ezekben a táborkokban szinte „három nap egy esztendő”. Magam is ismerek olyan zenepedagógust, aki táborkokban pótolta népzenei tudása hiányosságait, és kiváló eredményeket ér el növendékeivel. A cserkész táborok is jó alkalmat nyújthatnának nem csak az énekelt, hanem a hangszeres népzenei kultúra terjesztésére. Sajnos, a mai magyarországi cserkészletben nem olyan központi kérdés a népdaléneklés, mint az emigrációban.

Az utóbbi időben a legnagyobb elméleti előrelépés a zenei középfokon történt. Elkészültek a népzeneoktatási tantervek. Mindjárt hozzá kell tenni azonban, hogy sajnos egyelőre egy helyen létezik középfokú (konzervatóriumi) népzeneoktatás, ott is egyelőre inkább csak formálisan, néhány növendékkel. Kár lenne, ha a megteremtett keretek üresek maradnának.

Van azonban a néphagyományok oktatásának egy olyan területe, ahol (szinte érthetetlen módon) még rosszabb a helyzet: jelenleg tudomásom szerint egyetlen népművészeti irányultságú középiskolánk van, Fótton. Ez kiválóan működik, erőssége a néptánc, de sajnos, itt sem létezik (legalábbis hivatalosan) népi ének-, illetve hangszerstanítás.

Népdal, népzene, népi játék a közoktatásban

A NAT kapcsán a népzene ének a közoktatásban, a „Művészetek” műveltségi területen belül elfoglalt helye, az oktatás iskolai keretben történő lehetőségei iránt lesz érdeklődés. Hamarosan elkészülnek (több változatban) a tantervek. Bizonyosan mindegyikben fontos szerepet kap a népdal, a dramatikus dalosjáték, hiszen erre a NAT is nagy súlyt fektet. Helyes, hogy szerepel benne az „eredeti népzenei felvételek meghallgatása”, valamint például a „népi zenekar”. Jó lenne, ha mindegyik változat figyelembe venné az utóbbi két évtized jelentős eredményeit és tapasztalatait. Természetesen az is fontos lenne, hogy legalább egy változat különösen fordítson gondot az autentikus népzene megismertetésére.

Nyilvánvaló, hogy a hangszeres népzene rendszeres oktatása nehezen képzelhető el közoktatási formában, de úgy gondolom, sok mindent meg lehetne próbálni, például (akár a technika tantárgy keretében) egyszerűbb népi hangszerek készítését. Szinte az ország minden városában van már olyan szakember, aki ebben segíthet. Aztán ott van a napközi, amely kitűnő lehetőséget adhat arra, hogy kis együttes verbuválódjon azokból a gyerekekből, akik a hangszertudást valamilyen szinten már elsajátították. (Azért is merem ezt a lehetőséget nyugodt szívvel javasolni, mert iskolánk egyik legeredményesebb zenekara is így jött létre, egy lelkes énektanár irányításával.)

Fontos volna, hogy jelentkezzenek az oktatásban azok a tényezők is, amelyek az improvizatív zenét, a jazzt formálták magyarrá, nemzetközileg is elismert eredményeket felmutatva (leginkább Szabados György előadóművészi és pedagógusi munkájára gondolok itt).

Mivel – amint azt Bartók is megállapította – történelmünk, kulturális hagyományaink szorosan összekapcsolnak bennünket a környező népekkel és a velünk együtt élő kisebbségekkel, az oktatásnak az eddiginél jóval többet kellene foglalnia ezek népzenejével, népi kultúrájával. Természetesen itt sem papírizű, rosszul lefordított szövegű materiára, hanem átélhető élményt nyújtóra gondolok. A népdalokon kívül (amelyek Bartók, Vujicsics és mások jóvoltából magyar kiadványokban is könnyen hozzáférhetőek, egy részük kitűnő fordításban) feltétlenül

alkalmat kellene adni a környező népek által használt érdekes és nálunk ismeretlen népi hangszerek megismertetésére.

Hadd fejezzem be a nagy pedagógus és népdalgyűjtő, *Barsi Ernő* szavaival: „Jaj nekünk, hogy csak „lecke” válik a népdalból, s nem tudjuk mögéje varázsolni ... azt a sokszínű életet, amely azt létrehozta, évszázadokon át életben tartotta... A gyerekek sokkal jobban szereti azt, ami nem kötelező, hát még, ha tudja róla, hogy az közvetlenül saját szülőföldjéhez, ismerőseihez, családjához, őseihez kapcsolódik! De a hivatalos könyvben lévő anyagnak is csökken az „iskolaszagú” kényszerítő hatása, ha megismertetjük tanulóinkat annak néprajzi hátterével, mindennapi megszokott életüktől eltérő vonásaival, s a dalt nemcsak zeneelméleti példának tanítjuk, hanem önfeledt, közös éneklésként élünk is vele.”⁸

⁸ *Barsi Ernő: Néprajz az általános iskola kezdő szakaszában.* (Tanítók kiskönyvtára, Bp., 1992.)